

Prof. dr Savo D. Marković¹

UDC 34(37)

Stručni rad

Primljen: 01.08.2018

Prihvaćen: 25.10.2018

KAZNA BEŠČAŠĆA U RIMSKOM PRAVU

APSTRAKT: Čast je u rimskom društvu imala veliki značaj, jer je ona bila jedna od odrednica pravnog statusa građanina. Postoji nekoliko oblika umanjena časti, kao posledice kazni *intestabilitas*, *infamia* i *turpitude*. Takođe, kazna beščašća se mogla izreći i kao posledica zloupotrebe dobrog poverenja (*fiducia*, *societas*, *tutela*, *mandatum*, *depositum*), privatnog delikta (*furtum*, *iniuria*, *calumnia*, *rapina*, *dolus malus*), moralnog delikta, a u oblasti naslednog prava se pojavljuje u vidu ograničavanja pasivne i aktivne testamentalne sposobnosti. U rimskom društvu je davan naročit značaj čistoti vestalki, pa je uvreda njihove časti bila kažnjavana beščašćem.

KLJUČNE REČI: *rimsko pravo, čast, kazna, infamia, vestalke*

1. Pojam časti u rimskom pravu

Od najstarijih vremena rimsko pravo imponuje svojim modernim rešenjima, prvenstveno u oblasti privatnog prava. Ali koliko god bila moderna i inventivna, pravna rešenja su morala da plate danak primitivizmu i predrasudama vremena u kojem je pravni sistem Rimljana odgojen. Tako, rimsko pravo ipak nije moglo da izbegne opšte načelo starovekovne penalne politike, po kojem se svrha kažnjavanja sastoji u osveti, odmazdi nad učiniocem krivičnog dela, fizičkom ataku na telo delinkventa sa neskrivenom namerom da mu se nanese bol i u zastrašivanju eventualnih delinkvenata da bi se odvratili od izvršenja krivičnih dela, a ne, kao u savremenim pravima, u njegovom prevaspitavanju i specijalnoj i generalnoj prevenciji.

¹ Pravni fakultet Univerziteta Mediteran, Josipa Broza bb, 81000 Podgorica; E-mail: savo.markovic@unimediteran.net.

Rimsko pravo i zahtevi društvenog morala insistirali su na časti i savesnosti pri svakodnevnom ponašanju i komunikaciji među ljudima, kod sklapanja pravnih poslova, u izvršavanju preuzetih obaveza. Ovo je naročito bilo izraženo u najranijem periodu rimske istorije, gde je broj pravnih pravila bio mali i gde se veliki broj društvenih odnosa odvijao mimo prava tj. bio je zasnovan na časti, obrazu, savesti, na dobroj veri. Odsustvo pravnih normi i efikasne državne prinude ne mogu nas ohrabriti na zaključak da su Rimljanima bila nepoznata i neka druga ponašanja i da su dozvoljene sve one radnje koje predstavljaju delikt koji sankcioniše država. Pogrešno bi bilo smatrati da su ovi prestupi ostali sasvim nesankcionisani, samo se mehanizam prinude ispoljava drugačije: kroz bojkot, prezir, gubljenje časti.

Čast (*existimatio*) je prvenstveno pojam društvenog morala, dakle van sfere prava. U tom smislu treba tumačiti i poznato mišljenje Rimljana koje parafrazirano glasi: ako se pravo počne baviti moralom, onda s moralom nešto nije u redu. Rimljani su pod čašću smatrali dostojanstvo koje neki kolektivitet, na osnovu običaja, pa i zakona, priznaje pojedincu². Mada je čast najpre moralna kategorija, ne možemo joj odreći i vrlo relevantne pravne posledice, jer umanjnje ili gubitak časti utiče na pravnu i poslovnu sposobnost pojedinca. Te posledice su mogle biti toliko teške da je ponekad gubitak časti izazivao *capitis deminutio maxima* koja se naziva i *građanska smrt* tj. gubitak statusa subjekta prava (O. Stanojević, 2007; M. Horvat, 1974; A. Romac, 1981). Glavni razlozi umanjnja časti bili su: *intestabilitas*, *nota censoria*, *infamia* i *turpitude*.

2. Oblici umanjnja časti

Intestabilitas je, prema osmoj tablici Zakona dvanaest tablica, svojevrsna talionska kazna za onoga koji obeća da će biti svedok ili *libripens*, pa odbije da svedoči – biće nečastan i lišen prava da svedoči³.

² Digesta (u daljem tekstu: D), 50. 13. 5. 1; Ante Romac, *Rimsko pravo*, PFZ, Zagreb, 1981, 90.

³ Tab. VIII, 21: *Qui se sierit testarier libripensive fuerit, ni testimonium fatiatur. Improbis intestabilisque esto.*

Intestabilis nije mogao biti svedok niti drugoga zvati za svedoka u pravnim poslovima koje bi sam sklapao. To je predstavljalo krupno ograničenje, jer su u starom pravu svi važniji pravni poslovi sklapani u prisustvu svedoka, pa je tako *intestabilis* gotovo sasvim izgubio pravo da sklapa pravne poslove (*ius commercii*) i aktivnu testamentalnu sposobnost.

Nota censoria (*nota* – znak, pismena primedba, beleška; *censorius* – cenzorov) – cenzorska beleška tj. napomena, koju su cenzori upisivali pored imena nekog građanina prilikom popisa rimskih građana po razredima i imovini zbog vojne službe, a koji je vršen „svake pete godine“ (Ž. Bujuklić, 2005). Ova beleška je imala i karakter kazne, ako je ukazivala na nečasne i nemoralne radnje pojedinca kojima je povredio interes države (ogrešenje o vojsku ili državnu službu, davanje mita, rasipništvo, raspusnički život) ili se nečovečno ponašao prema srodnicima, klijentima i robovima. Kod lakših moralnih prestupa, cenzorska beleška je umanjivala čast građanina, a kod težih prestupa pojedinac je mogao biti isključen iz Senata, premešten iz sela u grad ili kažnjen deklasiranjem u najniži centurijatski red, a moglo mu je, čak, biti potpuno uskraćeno pravo glasa (*ius suffragii*).

Infamia (nepoštenje, beščašće, besramnost, sramota, loš glas, poročnost) je gubitak građanske časti koji istovremeno znači i gubitak čestitosti, časti, poštenja, „dobrog glasa“ među članovima sopstvenog kolektiviteta (u Rimu među sugrađanima), a infamnog je sprečavalo da nesmetano učestvuje u pravnom saobraćaju (Ž. Bujuklić, 2005). U Rimu je najraniji način javnog žigosanja nepoštenih građana bila cenzorska beleška (*nota censoria*), da bi kasnije i pretor nastavio tu aktivnost, lišavajući u svom ediktu moralno žigosana lica nekih prava, najpre procesualnih (*ius postulandi*). Ako imamo u vidu uslove koji su izazvali infamiju, postoje: *infamia immediata*, koja deluje direktno (*ipso iure*), a rezultat je životnih navika, odnosno određenih zanimanja ili radnji neke ličnosti (nepoštenog otpuštanja iz vojske, prostitucije, bigamije, dvostruke veridbe, „bankrota“, gladijatorskog i glumačkog zanimanja i dr.), kao i *infamia mediata*, gde beščašće nastupa posredno, kao mera državnog intervencionizma. *Infamia mediata* je prevashodno rezultat sudske presude za neke delikte – teška zlodela čiji je progon vršen u javnom krivičnom postupku (*iudicium publicum*), kao i za određene privatne prestupe koji su „uživali“ loš glas – prevaru (*dolus malus*), krađu

(*furtum*), razbojništvo (*rapina*), telesno sakaćenje (*iniuria*) i najzad, zbog izbegavanja konkretnih građanskopravnih obaveza i dužnosti, a sugerišu nam na zloupotrebu dobronamernog poverenja – neizvršavanje obaveza iz tutorstva (*tutela*), ortakluka (*societas*), ostave (*depositum*), zaloge (*fiducia*), ugovora o zastupanju (*mandatum*) (Gaj, 1982).

Turpitude (nepoštenje, nečasnost, loš glas) se zasniva na javnom mnjenju sredine, na lošem glasu u kolektivitetu (otud *infamia facti*) i ne zavisi od odluke bilo kog državnog organa, dok se infamija temelji na sudskoj odluci (otud *infamia iuris*). U turpitudisane osobe spadali su: pijanice, rasipnici, cirkuske igrači, podvodači, prostitutke i sl. i uskraćivano im je pravo da budu svedoci, tutori, da traže nužni deo pri nasleđivanju kod pobijanja testamenta. U Rimu nikad nije povučena oštra granica između infamnih i *turpes* osoba, pa su u Justinijanovom pravu obe počivale ne na zakonu, već na sudijskom uverenju, tako da je infamija, koja se zasnivala na pravu, sasvim izobičajena (M. Horvat, 1974; A. Romac, 1981).

a) *Kazna beščašća pri zloupotrebi dobronamernog poverenja*

Dešavalo se kod fiducijarnih pravnih poslova, koji su se temeljili na veri, poverenju i poštenju, da je onog koji prekrši te moralne vrednosti, uz imovinsku sankciju, pogađala istovremeno i infamija. Tako kod fiducije, ako založni poverilac proda ili pokloni trećem licu založenu stvar bio je dužan da, na osnovu tužbe *actio fiduciae*, vrati založnom dužniku stvar ili plati njen novčani iznos, a čekala ga je i infamna kazna (O. Stanojević, 2007). Slična imovinska i infamna sankcija je čekala i tutora, ako je zloupotrebio svoja ovlašćenja i izigrao poverenje (O. Stanojević, 2007). Ostava (*depositum*) je, takođe, bila pravni posao, koji je počivao na poverenju i prijateljstvu, pa je povreda tih moralnih postulata povlačila za sobom i imovinsku kaznu u vidu naknade štete i kaznu gubitka časti (*infamia*), ako ostavoprimalac neće da vrati deponovanu stvar, ako je ošteti ili je upotrebljava (O. Stanojević, 2007), čime čini „krađu upotrebe“ (*furtum usus*). Iznos imovinske kazne je dvostruko veći (*in duplum*), ako depozitar kod ostave u nevolji (*depositum miserabile*) neće da vrati ostavljene stvari ili negira postojanje pravnog posla. Uz to, ostavoprimalac je postajao nepošten (O. Stanojević, 2007).

Kumuliranje imovinske kazne i moralne osude na gubitak časti srećemo i kod ugovora o ortakluku (*societas*), zato što je neki od ortaka izigrao odnos posebnog poverenja, bez kog nema ortakluka (O. Stanojević, 2007). Takođe, kumulativno je osuđivan na imovinsku kaznu i kaznu beščašća zastupnik kod ugovora o zastupništvu (*mandatum*). Rezon imovinske sankcije je naknada materijalne štete, dok je motiv za ovu drugu kaznu taj što je zastupnik izigrao poverenje koje mu je ukazao vlastodavac iz ovog ugovora (O. Stanojević, 2007). I tutorstvo (*tutela*) je počivalo na načelima savesnosti i poštenja, pa je još u ranom rimskom pravu šticećenik (*pupilla*) imao pravo da protiv nesavesnog zakonskog tutora podigne deliktnu tužbu (M. Milošević, 2011).

Nesavesnog testamentalnog tutora je svaki građanin mogao krivično goniti (M. Milošević, 2011; M. Mitić, 1983). Negde sredinom perioda republike ustanovljeno je pravilo po kojem zakonski tutor nije mogao dobiti odobrenje magistrata za preuzimanje na upravu pupilinog imanja pre nego se stipulacijom obaveže da će imovinom savesno upravljati i ustupiti je po isteku tutorstva (*cautio rem pupilli salvam fore*) (M. Milošević, 2011). Vremenom se, takođe, iskristalisalo načelo, koje bi se danas moglo podvesti pod sukob imovinskih interesa, da se za tutora nisu mogli postaviti pupilini dužnici niti poverioci (M. Mitić, 1983). Konačno, s prelaskom na formularni postupak uvedena je *actio tutela*, na osnovu koje su odnosi između šticećenika i tutora, nakon prestanka tutorstva, rešavani po načelima *bona fides* (savesnosti, poštenja), pa je nesavesnog tutora, uz imovinsku sankciju, pogađala i infamna kazna.

b) Kazna beščašća u naslednom pravu

Oblast naslednog prava, a naročito testamentalno nasleđivanje, bili su pod snažnim uplivom moralnih pravila. Ovo najpre zbog značaja imovine koja je nasleđivana, jer je nasleđivanje u arhaičnim društvima, pa sve do srednjovekovnog procvata gradske privrede, bilo glavni, a često i jedini način da se dođe u posed imovine veće vrednosti. Pored toga, nasleđivanje je ponekad imalo i lični neimovinski karakter, pa se u ranom rimskom pravu, uz imovinu, nasleđivao i položaj porodičnog starešine (*pater familias*), a nasleđivanje je imalo i religijsku dimenziju, jer je služilo negovanju i očuvanju kulta predaka i porodičnih božanstava, kao značajnog dela rimskog politeizma.

Vremenom su slobodi testiranja postavljene jasne granice merama državnog intervencionizma i vladajućim moralnim načelima, iako odredbe pete tablice Zakona dvanaest tablica ostaviočevu volju poistovećuju sa zakonom: „Uti legassit... ita ius esto“ (J. Danilović, O. Stanojević, 2003: 32). Ostaviočeva sloboda testiranja bila je ograničena – formalnim i materijalnim nužnim naslednim pravom. U početku se nije bilo ukorenilo shvatanje o tome koja sve lica imaju pravo na nužni naslednički deo. Krug nužnih naslednika se širio, pa su se u nužne naslednike ubrajali: potomci, preci i ostaviočeva braća i sestre. U nužne naslednike su spadali i polubraća i polusestre, ako je zaostavštinu nasledila „nedostojna osoba“ (*turpis persona*), a to su obično bili: glumci, cirkuske igrarike, podvođači, prostitutke. Ako bi testator svojim testamentom uskratio pravo na nužni deo⁴, nužni naslednik je protiv njega mogao podići tužbu koja se zvala *querella inofficiosi testamenti* (tužba zbog nedoličnog testamenta), jer se, prema mišljenju većine, smatralo da testator postupa protivno moralu (*inofficiosus*), izbegavajući prirodne dužnosti prema srodnicima (S. Marković, 2004). Rimski pravници su držali da se takav testator nalazi u fazi svojevrsnog ludila. Međutim, ne bi bilo baš oštromno lako posezati za ovom tužbom, jer je njeno podizanje nosilo veliki rizik za tužioca. Ako izgubi spor, pogađala ga je infamna kazna, a uz to je proglašavan i nedostojnim (*indignitas*) da nasledi bilo šta, po bilo kom osnovu iz ostavine, jer se „ogrešio o pijetet prema pokojniku“ (O. Stanojević, 2007: 305).

Nedostojnost je igrala krupnu ulogu kod aktivne i pasivne testamentalne sposobnosti, uz приметnu tendenciju da se broj nedostojnih lica za pravljenje testamenta i nedostojnih da budu testamentalni naslednici stalno smanjivao. Tako su već krajem klasičnog perioda svi oni koji su bili vlasnici imovine i koji su imali pravno valjanu volju imali aktivnu testamentalnu sposobnost (S. Marković, 2004), osim osoba zvanih *intestabiles* (osobe koje je pogađao naročiti vid diskvalifikacije zato što su neopravdano odbile da svedoče).

⁴ Isprva se nije znalo koliki deo pripada nužnom nasledniku. Vremenom su centumviralni sudovi, u čiju su nadležnost inače spadali ovi sporovi, pod uticajem pravne doktrine, preuzeli analogno rešenje iz *lex Falcidia*, koji je donesen 40. g. p. n. e., a odnosio se na legat, određivši da taj deo iznosi četvrtinu onog dela koji bi dobili zakonski naslednici, kao svoj zakonski deo.

Krug lica koja zbog nedostojnosti nisu imala pasivnu testamentalnu sposobnost, (razlikovala se od opšte pravne sposobnosti) tj. nisu mogla biti testamentalni naslednici, bio je bitno širi i vremenom se menjao, ponekad sužavao, ali i širio. Da bi očuvao javni i porodični moral, koji je sve više tonuo, moralista starog kova, Marko Porcije Katon Stariji je predložio čuveni Vokonijev zakon iz 169. g. p. n. e. (*Lex Voconia*), koji je zabranjivao ženama da budu testamentalne naslednice senatora (prvi cenzorski red) (M. Horvat, 1974), osim ako se kao naslednice pojavljuju: ćerka, supruga ili devica – vestalka (O. Stanojević, 2007; A. Romac, 1981; S. Marković, 2004). Pored aktivne testamentifikacije i pasivna je, takođe, bila uskraćena osobama iz kategorije *intestabiles* (M. Horvat, 1974). Justinijanovo pravo uskraćuje obe testamentalne sposobnosti iz prevashodno verskih razloga: nevernicima, jereticima i apostatama (otpadnicima od vere) (M. Horvat, 1974; O. Stanojević, 2007).

Nedostojnost (*indignitas*) je bila jedan od razloga za uskraćivanje pasivne testamentalne sposobnosti. Istina, *indignus* je mogao biti testamentalni naslednik, mogao je biti imenovan za naslednika, mogao je i primiti ostavinu, ali je nije mogao zadržati, nego mu je oduzimana u korist države (M. Horvat, 1974). U nedostojne naslednike su, uglavnom, ubrajana ova lica: ubica ostavioca; naslednik koji je sprečio mučenje roba da bi se otkrio ubica ostavioca; naslednik koji je ograničio ostaviočevu slobodu testiranja i naslednik koji podigne *querella inofficiosi testamenti* (tužbu zbog nedoličnog testamenta) (O. Stanojević, 2007; A. Romac, 1981).

c) Kazna beščašća u privatnim deliktima

Zanimljivo je da se i kod nekih privatnih delikata kumuliraju imovinske sankcije koje su najčešće penalnog (kaznenog) karaktera i infamne kazne, s tim što je u starom pravu izricana imovinska kazna, a kasnije, uglavnom od klasičnog perioda, i kazna beščašća. Tako su u starom rimskom pravu tretirani kao privatni delikti *iniuria* (delikt uperen protiv ličnosti) i *furtum* (krađa – koja je bila usmerena protiv imovine), gde su kazne imale sličan razvojni put. Injurija je prvobitno bila delikt koji je uperen protiv fizičke ličnosti, ali u klasičnom pravu menja svoj karakter i transformiše se u napad na moralni integritet,

nalik savremenoj uvredi ili kleveti. Rimljanima je od davnina bilo poznato krivično delo lažnog optuživanja, pa je počiniocu usijanim gvožđem utiskivan „žig na čelu u obliku slova K – od *kalumniator*, što znači klevetnik, spletkaroš“ (O. Stanojević, 2007). Tako je uz krivičnopravnu ustanovljena i zaštita časti i ugleda. Kasnije se, carskim zakonima, Pretorovim ediktom i tumačenjem pravnika, injurija ekstenzivno tumači i obuhvata: javne uvrede, upadanje u stan koje ima uvredljiv karakter, dobacivanje na ulici, sprečavanje odlaska u pozorište tzv. „mačja“ serenada (kad više lica glasno uzvikuje ili peva uvredljive i pogrdne pesme). Posebnu zaštitu su uživale žene na javnom mestu, a matrone više od drugih žena.

Zanimljivo je rimsko shvatanje krađe, naročito u prvim stolicima njegove istorije. Pre svega, krađa je široko tumačena, pa su u nju spadale i današnja utaja ili pronevera (O. Stanojević, 2007). Pored toga, bilo je više oblika krađe i bile su zaprećene različitim sankcijama koje su, uglavnom, bile relativno blage, osim za roba lopova i lopova uhvaćenog na delu. Uz sve rečeno, napominjemo da su, kako svedoči Katon Mlađi, Rimljani imali blagonakloniji stav prema lopovima, nego prema zelenašima, pa su lopove kažnjavali *in duplum* (dvostruki iznos), a zelenaše *in quadruplum* (četvorostruki iznos). Možda uzrok ovakvom stavu treba tražiti u ratničkom mentalitetu Rimljana kojima pljačka i otimačina u ratu nisu bili nezakoniti oblici bogaćenja⁵. Rimljani su držali „da je ono što je oteto od neprijatelja u najvećoj meri njihova svojina“ (Gaj, 1982: 253). U Sparti je krađa bila uzdignuta na nivo svojevršne ratne veštine, jer su Spartanci decu ohrabivali da krađu hranu, naročito voće. Nespretnog lopova su tukli bezdušno, ne zbog krađe, nego zato što je uhvaćen na delu (S. Marković, 2005), odnosno, narodski rečeno, što nije umeo da krađe.

⁵ Sličan stav imamo i u ratničkoj tradiciji Crnogoraca, kod kojih ratni plen i otimačina nisu nailazili gotovo ni na kakvu moralnu osudu. Štaviše, krađa i otmica od neprijatelja bile su uzdignute na nivo vojničkog podviga.

3. Moralni delikti u rimskom zakonodavstvu

Najraniji rimski zakon – Kraljevski zakoni (*Leges regiae*), nije baš krcat odredbama koje govore o moralnim deliktima i kaznama koje su zaprećene za ova dela. Ovaj zakon propisuje najtežu kaznu za ženu preljubnicu ili ako je pila vino, jer za oba moralna prestupa „Romul je dopustio smrtnu kaznu“ (J. Danilović, O. Stanojević, 2003: 28). Istina, muž prestupnice nije mogao doneti ovakvu odluku bez saglasnosti „saveta“ rođaka. I pretposlednji rimski vladar, Servije Tulije, propisuje kapitalnu kaznu – žrtvovanje „očevim bogovima“ (J. Danilović, O. Stanojević, 2003: 28) za teško moralno zlo delo „ako sin tuče roditelja ali tako da ovaj zajauče“ (J. Danilović, O. Stanojević, 2003: 28).

Prva rimska kodifikacija – čuveni Zakon dvanaest tablica (*Leges duodecim tabularum*), nešto je bogatiji normama koje se mogu svrstati u krivična dela protiv morala od napred pomenutih Kraljevskih zakona. Tako osma tablica ovog zakona propisuje najtežu sankciju – smrtnu kaznu za dela koja predstavljaju praznoverje i sujeverje, poput bacanja čini pesmom na tuđe useve (J. Danilović, O. Stanojević, 2003). U istoj tablici su istom sankcijom zaprećeni i ovi moralni delikti: ako se neko drugom javno ruga ili mu speva uvredljivu ili klevetničku pesmu (J. Danilović, O. Stanojević, 2003), koja će u srednjem veku biti nazvana „mačjom“ serenadom. Zakon dvanaest tablica, takođe, u osmoj tablici smatra teškim moralnim deliktom i noćno preoravanje ili seču tuđih plodova, propisujući smrtnu kaznu i naređujući da se počinilac tog zlodela obesi u slavu boginje Cerere (J. Danilović, O. Stanojević, 2003), ako je delinkvent odrasla osoba, a ako je počinilac maloletan, onda je pretor naređivao da ga išibaju i da „plati dvostruki iznos štete“ (J. Danilović, O. Stanojević, 2003: 36). Pomena je vredna i činjenica da najranije rimsko pravo nijansira pojam krivice, pa umišljaj kažnjava drastično oštrije od nehata. Tako, ako bi neko umišljajno zapalio kuću ili seno blizu kuće, onda su ga vezanog batinali i spaljivali, ali ako je isto zlo delo učinjeno nehatno, onda je počinilac morao da nadoknadi štetu, dok su siromaha lakše šibali (J. Danilović, O. Stanojević, 2003).

U istoj tablici Zakon propisuje infamnu kaznu za onoga koji je obećao da će biti svedok ili *libripens* (merač sa vagon), pa pogazio obećanje. Onda takav delinkvent „nek bude nečastan i lišen prava na svedočenje“ (J. Danilović, O. Stanojević, 2003: 37).

Moralno žigosana dela sadrži i Pretorov edikt (*Edictum perpetuum*) iz 131. g. n. e., pa tako njegov deseti titulus nosi naziv *De calumniatoribus* (O klevetnicima). Pretor je propisao da je klevetnik dužan da plati četverostruki iznos novca koji je primio „da radi klevete nešto uradi ili da ne bi uradio“ (O. Lenel, 1907: 106). Posle godinu dana, kad oštrica odmazde za nanetu klevetu otupi, klevetnik će biti dužan da plati samo jednostruki iznos primljenog novca (O. Lenel, 1907). Uočava se da je ovaj moralni delikt prvenstveno tretiran sa imovinskog i procesualnog aspekta, a tek posle sa etičkog stanovišta, jer određuje naknadu štete za moralni prestup koji, istina, ima penalni karakter, a ne propisuje nikavu sankciju koja bi atakovala na čast i ugled klevetnika.

4. Čast vestalki

Kao opštu tendenciju, zajedničku karakteristiku većine starovekovnih prava, apostrofiramo pravni i društveni položaj obrednih ženskih likova. Ove zavetovane žene bile su u fokusu rigoroznih moralnih pravila, pa je ogrešenje o njih često drakonski kažnjavano. Najtipičniji primer u tom smeru je društveni i pravni položaj rimskih zavetovanih devojaka – devica vestalki.

Vestalke (lat. *vestales*) su bile sveštenice boginje Veste, koja ulazi u red najstarijih božanstava, a njeni tragovi vode nas do sinojzizma i postanka rimske države (T. Livije, 2012)⁶ i čuvarke večnog ognja (*ignis inextinctus*), tog simbola čvrstine i dugovečnosti Rima. One su prvobitno bile razvrstane u posebnu grupu u kojoj je bilo četiri, a kasnije šest devica, po dve u svojstvu predstavnica svakog od tri plemena – osnivača Rima (Ticiji, Luceri i Ramni).

Naime, zna se da vatra predstavlja jedan od najznačajnijih pronalazaka primitivnog čoveka, pa su je primitivna društva ljubomorno čuvala, jer se do nje teško dolazilo. Zato je ustanovljena obaveza čuvanja vatre koja bi, na određenom mestu, stalno gorela. U početku je obaveza čuvanja večne vatre nominalno padala na porodičnog starešinu, mada je čin neposrednog izvršenja pritiskao najmlađe ukućane, pre svih, ćerke paterfamilijasa (Ž. Bujuklić, 2005). Racionalan razlog za ovakvo rešenje nalazimo u organizacionoj strukturi patrijarhalnog društva,

⁶ Videti, napomenu 27.

u kojem su muškarci obično bili odsutni iz kuće (poljski radovi, lov i ribolov, ratovi), dok su žene bile okupirane kućnim poslovima i retko su preskakale kućni prag. Kućnoj posluži i patrijarhalnim robovima, ako ih je i bilo, takva čast se nije smela ukazati, pa je ova sakralna obaveza, poveravana najčednijim ukućanima tj. ćerkama, pre sticanja punoletstva, koje su svojom čestitošću i čistotom bile dostojne takve časti. Zato ognjište (*focus*) izrasta u simbol kuće, a večni plamen postaje garancija dugovečnosti patrijarhalne porodice. Nepodeljeno mišljenje svih članova porodice bilo je da njihovu najveću nesreću predstavlja gašenje ognjišta „osim kad je to namerno činjeno jednom godišnje (1. marta) i ponovo ritualno paljeno“ (Ž. Bujuklić, 2005: 550).

Sveštenice vestalke su birane među devojkama patricijskog porekla i uzrasta od šest do deset godina. U početku je izbor vršio sam kralj, a kasnije prvosveštenik (*pontifex maximus*). Za vestalke su traženi prilično strogi uslovi: roditelji su im morali biti živi (*patrima et matrima*); morale su biti rođene u braku zaključenom na strogo formalan, svečan način (*confarreatio*) i da su bez ikakve govorne ili neke druge fizičke mane (Ž. Bujuklić, 2005). Uz to, njihovi roditelji nisu nikad smeli imati status roba, pa ni privremeno, morali su časno postupati sa neprijateljem i morali su imati imanje na Apeninskom poluostrvu. U početku je prvosveštenik odabirao dvadeset devojčica od kojih je kockom, konačno, birano njih šest (K. Tacit, 2006)⁷, da bi se sprečila eventualna pristrasnost, mada je preimućstvo ipak bilo na strani onih kandidatkinja koje su već imale sestru vestalku ili su im očevi bili visoki sveštenici (Ž. Bujuklić, 2005). Posle izbora, devojčice su napuštale roditeljski dom i živele su u kući vestalki (*Atrium Vestae*).

Za vestalke je važio strog režim života koji je, podeljen po dekadama, izgledao ovako: prvih deset godina savladavale su tajne veštine, narednih deset su se posvećivale izvršavanju svojih dužnosti i, najzad, poslednjih deset godina su podučavale podmladak. Po isteku tridesetogodišnje službe oslobađale su se zaveta čednosti, mogle su napustiti grupu, a mogle su se i udati (Ž. Bujuklić, 2005). Međutim, bilo je uobičajeno da se vestalke i posle napuštanja službe pridržavaju predašnjeg načina života, budući da je napuštanje kolegije tumačeno kao loše predskazanje koje može naneti zlo ne samo vestalki, nego i

⁷ videti napomenu 177.

Rimu, pa u tom smislu svedoči i činjenica da su dve vestalke u doba Avgusta dužnost obavljale „57 godina (*Occia*), odnosno 64 godine (*Iunia Torquata*)“ (Ž. Bujuklić, 2005: 551). O revnosnom izvršavanju religijskih obaveza i određivanju redosleda izvršavanja dužnosti, koje su vestalke obavljale danonoćno, starala se najstarija članica kolegije (*virgo vestalis maxima*). Polaganje zakletve nevinosti bilo je podvrgnuto strogim procesualnim pravilima, pa je prilikom tog čina vestalka bila dužna da odseče svoju kosu i zaveže je za „sveto lotosovo drvo kao dar boginji“ (Ž. Bujuklić, 2005: 551), a onda, kad joj nova izraste, povezivala je šest pletenica sa crvenim i crnim vunanim trakama. I odeća vestalki je bila skromna – primerena njihovom načinu života. Oblačile su beli ogrtač, sličan odeći budućih nevesta „pred venčanje“ (Ž. Bujuklić, 2005). I jednostavna odeća, skroman život i čestito ponašanje sugerisu na obavezu vestalki o bespogovornom izvršavanju krutih moralnih pravila zaveta čednosti i smernosti. Rimski istoričar, Tit Livije, beleži da je jedna vestalka navodnu povredu ovih pravila (425. p. n. e.) umalo platila glavom: „Iste godine je vestalka Postumija optužena da je prekršila zavet čednosti. Nevina u vezi sa tom optužbom, ipak nije uspela da otkloni svaku sumnju zato što je isticala svoju lepotu i bila slobodnijeg ponašanja nego što priliči devici. Kada je ispitana, bila je oslobođena, pri čemu joj je vrhovni sveštenik, izražavajući mišljenje kolegijuma, naredio da bude uzdržanija u svom ponašanju i da više neguje pobožnost nego lepotu“ (T. Livije, 2012: 280). Ovakva odluka je, verovatno, motivisana političkim progonom gensa Postumija, pa je i njen brat Postumus bio teško optužen (T. Livije, 2012). Izgleda da je eventualna ljubavna veza sa vestalkom nekog od pretendenta na najviše državne funkcije, pa i sam presto, bila omiljen oblik političke diskvalifikacije političkog protivnika, o čemu svedoči i slučaj Lucija Sergija Katiline. Naime, od brojnih optužbi sručenih na njega, jedna se odnosila na Katilininu tobožnju ljubavnu vezu sa jednom vestalkom, što je predstavljalo neoprostiv greh i težak zločin. Osumnjičeni Katilina je svaki put pred sudom bio oslobođen zbog nedostatka dokaza ili možda pre zbog korupcije rimskih sudova (bolesti od koje pati i savremeno sudstvo), o čemu resko svedoči iskričavi komentar jednog savremenika: „Katilina je svaki put izlazio iz sudnice siromašniji tačno onoliko koliko su njegove sudije bile bogatije“ (V. Janković, 2018: 209).

Vestalke su živele život pun vrlina, koji je podrazumevao odricanje od nekih ovozemaljskih zadovoljstava i radosti, ali su imale i određene, brojne pravne i društvene privilegije koje su drugim ženama bile nedostupne. Među njihovim pravnim privilegijama ističu se ove: bile su oslobođene očinske vlasti (*patria potestas*); nisu imale tutora i imale su potpunu pravnu i poslovnu sposobnost (Ž. Bujuklić, 2005). Vestalke su po isteku svoje tridesetogodišnje službe, do kraja života živele po svom pravu (*sui iuris*), budući da su potpuno kidale agnatsku vezu sa porodičnim domom. O pravu vestalke da sačini testament, još dok joj je otac živ, i da sklapa druge pravne poslove bez tutora, svedoči jedan kraljevski zakon Nume Pompilija, koji je vestalkama „podario veliku čast među kojima pravo pravljenja testamenta za života oca“ (Plutarh, 1988: 120) i jedna izričita odredba Zakona dvanaest tablica (J. Danilović, O. Stanojević, 2003)⁸. Uz to, vestalke su svedočile bez zakletve, a onog ko bi ih povredio čekala je najteža kazna. Međutim, život vestalki je bio u svakodnevnom fokusu prvosveštenika i krug njegovih ovlašćenja prema njima bio je sličan ovlašćenjima *pater familias*. Porodični starešina je prema članovima svoje porodice imao široka lična ovlašćenja, pa ih je mogao kazniti čak i smrtnom kaznom, ako su se nedolično ponašali ili učinili neki prestup. Ipak, položaj vestalke je više podsećao na položaj supruge porodičnog starešine (*mater familias*), od položaja ćerke (*filiae familias*).

Vestalke je sve vreme službovanja u kolegiji pritiskala obaveza bespogovornog poštovanja zaveta čednosti, a svaki prekršaj zaveta brutalno je kažnjavao na taj način što je prestupnica živa zazidivana u odaji ispod zemlje, zato što se vestalkina krv nije smela prolivati. Onoga ko je obljubio vestalku javno su šibali do smrti. Odluku o vestalkinoj krivici izricao je kolektiv pontifika (Ž. Bujuklić, 2005), s tim što je mišljenje kolektiva imalo najpre savetodavni karakter, jer je konačnu reč o krivici, kazni i izvršenju kazne imao pontifeks. A da li se vestalka ogrešila o zavet devičanstva utvrđivano je merenjem obima njene ruke ispod pazuha, budući da se znalo „da se posle polnog odnosa taj obim povećava“ (O. Stanojević, 2007: 221). Nakon donošenja presude

⁸ Tab. V, 1. Gde se izrekom kaže: „Stari su hteli da žene, makar sasvim punoletne, budu pod tutorstvom, osim devica Vestalki, kojima su ostavljali slobodu. Tako je propisao Zakon 12 tablica“.

pristupalo se uklanjanju spoljnih simbola vestalkinog dostojanstva, zatim su je u prekrivenoj nosiljci odevenu u mrtvačku odeždu prenosili Forumom u pratnji njene rodbine. Ceremonija, nalik pogrebu (*pompa funebris*), okončavala se na mestu jezivog imena – „Polje okaljano zločinom“ (*Campus Sceleratus*), smeštenom među gradskim zidinama, kod Kolinske kapije, gde su najčešće sahranjivani teški delinkventi. Tu je već bila napravljena mala podzemna odaja „sa ležajem, stočićem, lampom i nešto hrane“ (Ž. Bujuklić, 2005: 552). U poslednjem činu pogrebne ceremonije prvosveštenik je, u pobožnom stavu, izgovarao molitvu, a zatim je otkrivajući nosiljku izvodio iz nje prestupnicu i odvodio je do ulaza u podzemnu odaju u koju se silazilo jedino merdevinama. Onda ju je predavao svojim pomoćnicima koji su je uvodili u grobnicu, tu je ostavljali a pri izlasku su „izvlačili merdevine i zatrpavali otvor“ (Ž. Bujuklić, 2005: 552). Mesto gde je vestalka sahranjena moralo se potpuno poravnati, a grobnica nije smela da ima nikakva obeležja. Tako je grešnicu i njenu grobnicu prekrivao veo večitog zaborava, pa njena porodica više nije imala a nije ni znala ni gde da joj napravi pomen.

Uz ovako velike obaveze i odricanja, išli su i veliki ugled i značajne privilegije koje im je rimska država dodelila. Među glavnim je bilo njihovo pravo intercesije (*intercessio*) tj. pravo poništenja nekih odluka magistrata, pa su mogle sprečiti izvršenje smrtne kazne, ako bi srele osuđenog koga vode na gubilište. I sam konzul je bio dužan da zastane i propusti vestalke da prođu prve, kada su prolazile gradom, dok su ka zemlji oboreni snopovi (*fastes*) njegovih liktora simbolizovali počast vestalkama (Ž. Bujuklić, 2005). Samo su se one mogle kočijama provoziti po Forumu. Vestalke je pratio jedan liktor, a prilikom svetkovina za njih su bila rezervisana počasna sedišta (T. Livije, 2012)⁹.

O ogromnom poverenju koje su uživale vestalke svedoči i činjenica da su kod njih pohranjivani pravni spomenici od izuzetne važnosti. Zna se da je Cezar, uoči svoje smrti (44. p. n. e.) njima poverio na čuvanje svoj testament, a tako je postupio i Avgust (K. Tacit, 2006)¹⁰, što je od vremena njegovih naslednika postala i redovna pojava (Ž. Bujuklić, 2005).

⁹ videti napomenu 27.

¹⁰videti napomenu 38.

Najzad, najupečatljivije svedočanstvo o ugledu sveštenica boginje Veste jeste legenda o osnivanju grada Rima, prema kojoj je čak i nastanak rimske države vezan za ime jedne od vestalki. Reč je o Rei Silviji, ćerki kralja Numitora, kome je, proteravši ga, presto preoteo brat Amulije, koji je naložio smaknuće svih Numitorovih sinova. Uzurpator prestola je naterao Numitorovu kći Reu Silviju da bude vestalka i položi zavet čednosti, da ne bi imala potomstva, koje bi bilo legalni naslednik prestola njihovog silom svrgnutog dede.

LITERATURA

1. Ante Romac, *Rimsko pravo*, PFZ, Zagreb, 1981.
2. Otto Lenel, *Das Edictum perpetuum, Ein versuch zu Seiner wiederherstellung*, Zweite, Verbesserte auflage, Leipzig, Verlag von Bernhard Tauchnitz, 1907.
3. Gaj, *Institucije*, Nolit, Beograd, 1982.
4. Jelena Danilović – Obrad Stanojević, *Tekstovi iz Rimskog prava*, praktikum za vežbe, Beograd, 2003.
5. Kornelije Tacit, *Anali*, TEMA, Beograd, 2006.
6. Marjan Horvat, *Rimsko pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1974.
7. Mihailo Mitić, *Rimsko statusno i porodično pravo sa elemntima procedure*, Svetozar Marković, Beograd, 1983.
8. Miroslav Milošević, *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2011.
9. Obrad Stanojević, *Rimsko pravo*, Dosije, Beograd, 2007.
10. Plutarh, *Uporedni životopisi*, prema Z. Dukat, I – III, August Cesarec, Zagreb, 1988.
11. Savo D. Marković, *Testament u starovjekovnom pravu*, Glosarijum, Beograd, 2004.
12. Tit Livije, *Istorija Rima od osnivanja grada* (prevod, predgovor i objašnjenja M. Mirković), Službeni glasnik, Beograd, 2012.
13. Vladeta Janković, *Antičke izreke*, Laguna, Beograd, 2018.
14. Žika Bujuklić, *Forum romanum – rimska država, pravo, religija i mitovi*, Dosije, Beograd, 2005.